

SEVİNC RUİNTƏN
*Bakı Dövlət Universitetinin baş müəllimi,
tarix elmləri namizədi*

**AZƏRBAYCANIN TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ SİYASI
ƏLAQƏLƏRİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ XARAKTERİ HAQQINDA
(XX əsrin 90-ci illəri – XXI əsrin əvvəlləri)**

Azərbaycan Respublikasının bütünlükdə xarici siyaset məsələlərinin, xüsusən də türk dövlətləri ilə siyasi münasibətlərinin qurulması və inkişafı probleminin elmi-nəzəri cəhətdən araşdırılması mühüm elmi və praktik əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Azərbaycan özünün geostrateji mövqeyinə görə tarix boyu regionda öz mənafelərini təmin etmək istəyən ölkələrinin maraqlarının toqquşduğu siyaset meydanına çevrilmişdir. Belə mürəkkəb, mənafelərin toqquşduğu ziddiyətlər meydani olması Azərbaycan dövlətinin, xüsusən də müstəqilliyinin ilk illərində, xarici siyaset fəaliyyətində son dərəcə diqqətli olması zərurətini doğurdu.

Bu dövrda Azərbaycanın dil, mənəvi, tarixi, mədəni və siyasi cəhətdən six tellərlə bağlı olduğu türk dövlətləri ilə hər hansı formada yaxınlaşmaq cəhdini onun xarici siyasetinin dini, etnik təəssübkeşlik prinsipləri əsasında həyata keçirildiyi, bu əməkdaşlığın «pantürkizm», «turancılıq», «böyük türk millətciliyi» olması haqqında ittihamlarla müşayiət olunurdu (14, 15). Bütün bunlar isə Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrini müəyyən dərəcədə bölgədə marağı olan digər dünya dövlətlərinin, xüsusən də qonşu Rusiya və İranın istək və arzularından asılı edirdi. Lakin bütün bu çətinliklərə, təzyiqlərə baxmayaraq, türk dövlətləri ilə əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi elə ilk dövrdən Azərbaycan Respublikasının xarici siyaset fəaliyyətinin paritet istiqaməti kimi müəyyənləşdirildi və, bir çox hallarda uğursuzluqla nəticələnməsinə baxmayaraq, həyata keçirilməsinə başlandı.

İlk dövrlərdə müəyyən məqalələrdə, elmi ədəbiyyatda problemin yalnız ayrı-ayrı məsələlərinə toxunulurdu. Problemin bir tam halında sistemli öyrənilməsinə ilk cəhd 2006-ci ildə tərəsimizdən nəşr olunmuş monoqrafiyada edilmişdir. Hazırkı məqalədə problemi daha konkret və ətraflı şərh etməyə çalışacaqıq.

Müstəqilliyimizin ilk günlərində tarixi proseslərə obyektiv və elmi yanaşma əsasında Azərbaycan diplomatiyasının keçdiyi yola nəzər salıb onun uğurlarını və yol verilən səhvələri təhlil etmək, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlərin iştirakçısına və beynəlxalq hüququn subyektinə çevriləməsi prosesinin qanunauyğunluqlarını, meyllərini və mərhələlərini müəyyən etmək elmi və tarixi əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı praktiki baxımdan da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizcə bu əlaqələrin öyrənilməsi, onlardan lazımı nəticənin çıxarılması əlaqələrimizin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirməyə, mövcid nöqsan və buraxılmış çatışmazlıqları aradan qaldırmaya imkan yaradır.

XX əsrin 90-ci illərində Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrini iki mərhələdə izləmək olar. Birinci mərhələ Azərbaycanın hələ SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrə təsadüf edir və 1990-1991-ci illəri əhatə edir. 1991-ci ilin sonlarından, daha dəqiq desək, SSRİ-ni təşkil edən müttəfiq respublikaların hər birinin öz müstəqilliyini elan etdiyi gündən onun siyasi əlaqələr tarixinin yeni mərhələsi başlanır. Azərbaycan Respublikasının XX əsrin 90-ci illərində siyasi əlaqələr tarixinin ikinci mərhələsi 1991-ci il oktyabr ayının 18-də «Müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktı»nın qəbul edilməsi ilə başlanır (1).

Azərbaycanın türk dövlətləri ilə münasibətlərinin birinci mərhələsində əlaqələri – Türkiyə ilə Moskva tərəfindən tənzimlənən əlaqələr çərçivəsində kənara çıxmamış, yalnız iqtisadi, mədəni və humanitar xarakter daşımışdır. Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əlaqələr də iqtisadi, mədəni sahələr səviyyəsində qurulmuş, siyasi əlaqələr isə SSRİ-nin müttəfiq respublikaları arasında mövcud olan əlaqələr şəklində mövcud olmuşdur. Yəni Mərkəzi Asiyanın indi müstəqil olan türk dövlətləri hamisi birlikdə vahid bir dövləti – SSRİ-ni təşkil edirdilər və, deməli, onlar arasında fəal siyasi əlaqələrdən bəhs edilə bilməzdi. Bu dövrdə onlar arasında yalnız «passiv xarici siyaset» olmuşdur desək, səhv etmərik.

Lakin 80-ci illərin ikinci yarısı – 90-ci illərin əvvəllərində SSRİ-nin daxilində, bütünlükdə Şərqi Avropa dövlətlərində gedən proseslərin mənşəsi kimi türk respublikalarında da müstəqillik meylləri güclənməkdə davam edirdi. Ayrı-ayrı respublikalar Moskvadan asılı olmayan müstəqil qarşılıqlı əlaqələr qurmağa cəhdələr etməyə başlamışdır. Bu meyl müəyyən dərəcədə özünü xarici siyaset fəaliyyəti sahəsində də göstərməyə başlamışdı. Bütün bu proseslərdən kənarda qalmayan Azərbaycan dövləti də özünün siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə fəaliyyətində əsaslı dönüş etdi. 1989-cu il sentyabr ayının 23-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin növbədənkar sessiyası «Azərbaycan SSR-in suverenliyi haqqında» Konstitusiya aktını qəbul etdi və bundan sonra dünya dövlətləri ilə birbaşa əlaqələr yaradılmasına başlandı. Bu dövlətlər sırasında ön yerlərdən biri isə, şübhəsiz ki, Türkiyəyə məxsus idi.

1990-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının hökumət nümayəndə heyəti Türkiyəyə səfər etdi. 1991-ci ilin mart ayında isə Türkiyə Prezidenti Turqut Özal SSRİ-yə rəsmi səfəri çərçivəsində Azərbaycanda oldu. Bundan başqa, həmin görüşlərə rəsədi vaxtda müxtəlif rəsmi səviyyələrdə bir sıra qarşılıqlı səfərlər olmuşdu. Həmin görüşlərdə Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq haqqında 20-dək protokol imzalanmış və bu sənədlər ilk dövrlərdə dövlətlərimiz arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulması üçün hüquqi-normativ baza olmuşdur.

Bu mərhələdə Azərbaycan həmçinin Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərindən Özbəkistanla (oktyabr 1990) və Qazaxistanla (30 sentyabr – 2 oktyabr 1991) birbaşa qarşılıqlı əlaqələr qurmuşdu.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, 1991-ci ilin sonlarından, SSRİ-ni təşkil edən müttəfiq respublikaların hər birinin öz müstəqilliyini elan etdiyi gündən onun siyasi əlaqələr tərixinin yeni mərhələsi başlanır. Məlum olduğu kimi, Moskvada 1991-ci ilin 19-21 avqust dövlət çevrilişi cəhdindən sonra SSRİ-ni təşkil edən müttəfiq respublikalar, o cümlədən də türk respublikaları, bir-birinin ardınca öz müstəqilliklərini elan etməyə başladılar: 31 avqust 1991-ci ildə – Qırğızıstan, 1 sentyabr 1991-ci ildə – Özbəkistan, 18 oktyabr 1991-ci ildə – Azərbaycan, 25 oktyabr 1991-ci ildə – Qazaxistan, 27 oktyabr 1991-ci ildə – Türkmenistan. Yeni yaranmış türk dövlətləri həm dönyanın digər ölkələri və xalqları ilə, həm də özləri arasında müstəqil əlaqələr yaratmağa başladılar. Milli məraqlardan doğan təbii integrasiya get-gedə güclənməyə, böyük bir regionu əlverişli əməkdaşlıq məkanına çevirmək üçün zəmin yaratmağa başladı (7; 11).

Artıq bu dövrdən etibarən Azərbaycan dövləti dünya birliyinin qəbul etdiyi normalardan irəli gələn və xalqımızın milli mənafələrinə uyğun prinsiplərə əsaslanaraq özünün xarici siyasetini qurmağa başladı. Bu dövrdən dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü olan digər türk dövlətləri ilə ənənəvi tarixi əlaqələrin bərpa edilməsi və daha da genişləndirilməsi xarici siyasetimizin xüsusi aktuallıq kəsb edən məsələlərində birinə çevrildi.

Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələrini ikitərəfli və çoxtərəfli qaydada, müxtəlif forma və vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirir. İkitərəfli əlaqələr – döv-

Tarix və onun problemləri, №3 2009

lət başçılarının, dövlət və hökumət nümayəndə heyətlərinin qarşılıqlı səfərləri, parlamentlararası əlaqələr, səfirlilik və konsulluq səviyyəsində əlaqələr, telefon danışqları, nota mübadiləsi və s.; çoxtərəfli əlaqələr isə – beynəlxalq məhəlli təşkilatların işində iştirak, xarici iqtisadi əlaqələr (birgə layihələrin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi) vasitəsilə qurulur (7).

Azərbaycan Respublikasının xarici siyaset fəaliyyətinə həsr olunmuş mövcud tarihi-siyasi ədəbiyyatda mürəkkəb siyasi, iqtisadi, sosial və s. daxili problemlərlə üzvləşən, xarici təzyiqlərə, o cümlədən qonşu Ermənistan Respublikasının hərbi təcavüzünə məruz qalan Azərbaycan diplomatiyasının XX əsrin 90-ci illərində mürəkkəb və ziddiyyətli bir yol keçdiyi göstərilir. Ümumilikdə göstərilən vaxt ərzində Azərbaycan Respublikasının siyasi əlaqələr tarixi üç mərhələdə izlənilir. Bu mərhələlər aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir və xarakterizə edilir:

1991-ci ilin oktyabr ayından 1992-ci ilin may ayına qədər olan dövrü əhatə edən birinci mərhələdə Azərbaycan dövlətinin xarici siyasetinin əsasını bütövlükdə Rusiyaya meyllilik strategiyası təşkil edirdi.

Münasibətlərin **ikinci mərhələsi** 1992-ci ilin may ayından 1993-cü ilin iyun ayına qədər olan dövrü əhatə edir. *Bu mərhələdə birtərəfli qaydada, beynəlxalq durumun obyekтив gerçəkliliyi, dövlətin real vəziyyəti və mənafelərini tam nəzərə almayan xarici siyaset kursu həyata keçirildi. Bu siyasetin məntiqi nəticəsi kimi bir sıra dövlətlərlə münasibətlərdə əsasız gərginlik və narazılıqlar yaranırdı.*

Üçüncü mərhələ 1993-cü ilin iyun ayından başlanır və günümüzə qədər davam edir. *Bu mərhələdə Azərbaycanın xarici siyaset fəaliyyətində yeni strateji kursun və konseptual yanaşmanın əsası qoyuldu. İlk növbədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər müstəvisində yeri, Avropa ölkələri və ABŞ-la, keçmiş sovet respublikaları və Rusiya ilə, müsəlman dünyası və İranla, türk dövlətləri və Türkiyə ilə, digər ölkələrlə əlaqələrin yaxın dövr üçün prioritetləri, istiqamətləri, aparıcı strategiyası müəyyənləşdirildi, hər qrupa daxil olan ölkələrlə ayrı-ayrılıqda və birgə münasibətlərin düşünülmüş, bütün amilləri nəzərə alan sistemi yaradıldı. Bu mərhələdə Azərbaycanın xarici siyaset kursunda yeni keyfiyyət dəyişikliyi baş verdi.*

Yeri gölmüşkən, Azərbaycanın ümumilikdə xarici siyaset fəaliyyətinə aid edilən bu bölgü ilə də tam razılaşmadığımızı diqqətə çatdırmaq istərdik. Qeyd etmək istərdik ki, əgər ümumilikdə bu 3 mərhələni qəbul etsək belə, birinci və ikinci mərhələlərin xarakteri haqda fikirlərlə razılışmırıq. Belə ki, heç də qeyd edildiyi kimi, birinci mərhələdə Rusiyaya meyllilik siyəsəti üstünlük təşkil etmirdi. Əksinə, təkcə Azərbaycanda deyil, bütün post-sovet respublikalarında antirus əhval-ruhiyyə özünü açıq şəkildə göstərirdi. MDB-yə üzvlükə bağlı qurumun iclaslarında bir çox məsələlərin müzakirəsi zamanı Azərbaycan nümayəndə heyətinin qotı mövqeyi (xüsusilə silahlı qüvvələrin statusu ilə bağlı məsələdə), nəticədə quruma üzv olmaması (Azərbaycan MDB-yə 1994-cü ilin sentyabrında üzv oldu - *müəllif*) və bir sıra digər məsələlər bizi əsas verir ki, Azərbaycanın bu mərhələnin xarakterini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirək: bu mərhələdə Azərbaycan kənardan heç bir vasitəçilik olmadan, müstəqil, suveren dövlət kimi dünya dövlətləri ilə, o cümlədən türk dövlətləri ilə əlaqələr yaradılmasına ilk təşəbbüs etdi. Müstəqilliyini yeni əldə etmiş digər dünya dövlətləri kimi Azərbaycan da bu mərhələdə əsas fəaliyyətini beynəlxalq məhəlli təşkilatlara üzv olmaq istiqamətində qurur, özü haqda bütün gerçəklilikləri dünyaya bu təşkilatlar vasitəsilə çatdırmaq çalışırıdı.

İkinci mərhələ ilə bağlı qeyd etmək istərdik ki, bu mərhələdə Azərbaycan dövlətinin birtərəfli qaydada Türkiyəyönlü siyaset apardığı fikri ilə razılışmırıq. Hətta o vaxt Azərbaycan Prezidenti olmuş Ə.Elçibəyin müəyyən hallarda «Rusyanın xətrinə dəymədən Türkiyə ilə əməkdaşlıq etməliyik» dediyini xatırlatmaq istərdik. Və nəhayət

fikrimizcə, bu iki mərhələni bir mərhələdə birləşdirməyi, və hələ müstəqil fəaliyyət göstərmək səriştəsi olmayan Azərbaycan diplomatiyasının axtarış dövrü kimi xarakterizə etməyi düzgün hesab edirik.

Üçüncü mərhələ ilə bağlı deyilənlərlə razılaşırıq. Azərbaycan diplomatiyasının bu mərhələdə formalasdığı və yüksələn xətt üzrə inkişafının başlandığı fikrini düzgün hesab edirik. Azərbaycan dövlətinin bu mərhələdən xarici siyaset fəaliyyəti sahəsindəki uğurlarını danılmaz hesab edirik.

Lakin ümumilikdə Azərbaycanın xarici siyaset fəaliyyətinə aid olan mövcud dövrəşməni Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrinə münasibətdə nəzərdən keçirsək, bu bölgünün özünü doğrultmadığını görərik. Fikrimizcə, müstəqillik illərində Azərbaycanın türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələrindən bəhs edərkən ilk növbədə qeyd olunmalıdır ki, Türkiyə ilə əlaqələr Mərkəzi Asyanın türk dövlətləri ilə əlaqələrindən ayrı nəzərdən keçirilməlidir. Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqələri digər dövlətlərlə olan əlaqələrdən əsaslı şəkildə fərqlənən əlaqələrdir. Bu əlaqələr yalnız dövlətlərarası əlaqələr çərçivəsində qalmır, eyni zamanda xalqlar arasında sıx dostluq, qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə əsaslanan əlaqələr səviyyəsinə yüksəlir. Lakin bu əlaqələr də özü də heç də bir çox siyasetçi, politoloq və digərlərinin iddia etdiyi kimi yalnız yüksələn xətt üzrə inkişaf etmiş, zaman-zaman qarşılıqlı münasibətlərdə müəyyən gərginliklər özünü göstərmişdir. Türkiyənin regionda nüfuzunun artmasından, Türkiyə – Azərbaycan yaxınlaşmasından narahat olan qüvvələr belə məqamlardan nə qədər istifadə etməyə çalışsalar da, əlaqələrimizin xüsusi xarakteri buna imkan verməmiş, bütün bunlar heç də Türkiyənin Azərbaycana yardım etməsinə, onun problemlərinin həlli üçün çalışmasına mane ola bilməmişdir. XX əsrin 90-ci illərində müstəqilliyini yeni əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq məclislərdə, toplantıarda, dövlət rəsmiləri ilə görüşlərdə problemlərinin həlli yollarını tapmaq üçün müzakirələrin keçirilməsinə çalışan Türkiyə bu gün özünün müəyyən problemlərinin həllində artıq bölgənin qüdrətli dövlətinə çevrilmiş, beynəlxalq aləmdə nüfuz sahibi olmuş Azərbaycanın onun yanında olduğundan əmindir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanın Mərkəzi Asyanın türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələrini isə iki mərhələyə ayırmayı düzgün hesab edirik. Bunlar: birinci mərhələ 1991-1995-ci illəri əhatə edir; ikinci mərhələ isə 1995-ci ilin sonlarından başlayaraq günümüzə qədər davam edir. Bu mərhələləri bir-birindən fərqləndirən cəhətlər:

birinci mərhələ (1991-1995-ci illər) - Azərbaycanın və Mərkəzi Asyanın türk dövlətlərinin müstəqilliklərini elan etmələri ilə başlayır və bir-birlərinin müstəqilliklərini tənnimələri, diplomatik münasibətlər və qarşılıqlı əlaqələr qurmaları ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələdə həm Azərbaycanın, həm də Mərkəzi Asyanın türk dövlətlərinin beynəlxalq aləmin tam hüquqlu subyektinə çevriləməsi istiqamətində intensiv fəaliyyətləri dövrüdür. Bu dövr Azərbaycan türk dövlətləri ilə əsasən çoxtərəflı əməkdaşlıq (beynəlxalq təşkilatlara üzvlük və onlar çərçivəsində əməkdaşlıq, beynəlxalq iqtisadi layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi istiqamətində hazırlıq işlərinin görülməsi) dövrüdür. Hətta türk dövlətləri özləri aralarında görüşləri də əsasən dövlət başçılarının Zirvə toplantıları çərçivəsində keçirildilər. Bu dövr Azərbaycanın türk dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrində müəyyən hallarda qarşılıqlı iddiaların irəli sürüldüyü, narahıqların yarandığı bir dövrdür. Müəyyən hallarda bu iddia və narahıqların yaranmasının obyektiv səbəbləri olsa da, bəzi hallarda yeni dövlət rəsmilərinin səriştəsizliyi də izsiz ötüşmürdü.

İkinci mərhələ (1995-ci ildən başlayıb günümüzə qədər davam edən mərhələ) – Azərbaycanın türk dövlətləri ilə eyni zamanda qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində işlərin görüldüyü dövrdür. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, 1993-cü ildə Azərbaycan xarici siyaset fəaliyyətində yeni strateji kursun və konseptual

Tarix və onun problemləri, №3 2009

yanaşmanın əsası qoyuldu. Bu mərhələdə artıq Azərbaycan türk dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına da xüsusi səy göstərməyə başladı və bu səy uğurlu nəticələr verdi. 1995-ci ilin sonlarından Özbəkistanla, 1996-ci ildən Qazaxistanla, Türkmenistanla, 1997-ci ildən Qırğızistanla tam həcmidə diplomatik əlaqələr yaradıldı. Sonrakı dövrdə bu əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində müəyyən işlər görüldü.

Mərkəzi Asyanın türk dövlətləri ilə əlaqələrin xarakterində danişarkən qeyd etmək lazımdır ki, yalnız Qazaxistan Respublikası ilə əlaqələrimiz nisbətən sabit inkişaf yolu keçmişdir. Mərkəzi Asyanın digər türk dövlətləri olan Qırğızistan Respublikası, Özbəkistan Respublikası və Türkmenistanla münasibətlərdə Azərbaycan Respublikası vaxtaşırı müəyyən problemlərlə qarşılaşmış, bəzən bu problemlər müəyyən zaman keçidkən sonra aradan qaldırılmış (məsələn, Özbəkistanla, Qırğızistanla olan narazılıqlar), bəzən isə həlli mümkün olmayan problem səviyyəsinə çatmışdır (məsələn, Xəzərin statusu məsələsində Türkmenistanla mövcud olan narazılıq).

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın Mərkəzi Asyanın türk dövlətləri ilə ikitərəfli əlaqələri ya zəif olmuş, ya da ümumiyyətlə olmamışdır. Yalnız 1990-ci illərin ortalarından qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasına səy göstərilmiş və müəyyən nəticələr əldə edilmişdir. Lakin bu əlaqələrdə hələ də istifadə olunmamış imkanlar çoxdur. 1995-ci ilin avqust ayında türk dövlət başçılarının Bişkek şəhərində keçirilən III Zirvə toplantısına yola düşərkən Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin dediyi - «Türkiyə ilə əməkdaşlığıımız çox inkişaf etsə də, Mərkəzi Asyanın türk dövlətləri ilə əlaqələr arzu olunan səviyyədə deyil. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın bütün tarixi keçmişini və XX əsrдeki əlaqələrini nəzərə alsaq, Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün hələ də istifadə olunmalı ehtiyatlar vardır. Bunlardan istifadə etmək lazımdır» (16, 29 avqust 1995) - sözlər hələ də aktuallığını saxlamaqdadır. Bütün bunlardan çıxış edərək Azərbaycan Respublikasının 2003-cü ilin oktyabr ayında seçilmiş yeni Prezidenti İ.Əliyevin ilk rəsmi səfər etdiyi ölkələr sırasında Türkiyə (13-15 aprel 2004-cü il) ilə yanaşı Qazaxistan və Özbəkistan Respublikalarının da yer alması bundan sonrakı dövrdə də Azərbaycanın xarici siyaset fəaliyyətində türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın xüsusi çəkisinin olacağından xəbər verirdi.

Lakin bu mərhələdə də vaxtaşırı ümumilikdə dünyada cərəyan edən hadisələrin təsiri ilə, Azərbaycanın türk dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlərində müəyyən qədər durğunluq hiss edilməyə başlamışdı. Yenə də dövlət və hökumət rəsimiləri beynəlxalq təşkilatların işində, iqtisadi layihələrin müzakirəsi və imzalanması mərasimlərində görüşür, ümumi məsələləri müzakirə edirdilər. Lakin son iki ildə, yenə də Qafqaz regionunda cərəyan edən hadisələrin təsiri ilə Azərbaycanın Türkiyə və Mərkəzi Asyanın türk dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrində bir canlanma müşahidə olunmağa başlayıb.

Lakin o da sərr deyil ki, son dövrlərdə Azərbaycan - Türkiyə münasibətlərində müəyyən narahatedici məqamlar yaranmışdır ki, bu da Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılması ilə əlaqədar yayılan məlumatlarla bağlıdır. 2009-cu il fevral ayının birinci yarısından Erməni mətbuatında Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılması ilə bağlı məlumatlar yayılanmağa başladı. Bir müddət bu məlumatlara Türkiyə tərəfdən heç bir şərh verilmədi və bu, müəyyən şübhələrin ortaya çıxmamasına səbəb oldu. Digər tərəfdən, müxtəlif ölkələri təmsil edən yüksək vəzifəli şəxslər öz çıxışlarında Türkiyə - Ermənistan əlaqələrinin normallaşması məsələsindən artıq həll edilmiş bir fakt kimi danişirdilər və belə olan halda, əlbəttə ki, Azərbaycan ictimaiyyətində bu şübhələr daha da artımağa başladı.

23 aprel tarixində Türkiyə, Ermənistan və vasitəçi dövlət olan İsvəçrənin xarici işlər nazirlərinin “dövlətlər arasında əlaqələrin qurulması yönündə danişqolların davam etdirilməsi” barəsində birgə bəyanatı və “yol xəritəsi” adlanan çərçivə sənədinin mey-

dana çıxması gərginliyi son həddə çatdırıldı. "Yol xəritəsi" Azərbaycan tərəfinə olduğu kimi Ermənistən tərəfində də etirazlara səbəb oldu (4; 5). Ermənistən tərəfində əsas qarşı çıxan Daşnakşütün Partiyası oldu. Hətta Yerevandakı mitinqlərdə Türkiyə bayraqları yandırıldı. "Yol xəritəsi" 5 maddədən ibarət idi və çərçivə sənədi xarakteri daşıyır. Sənəddə nəzərdə tutulurdu ki, Ermənistən Qars müqaviləsinin şərtlərini qəbul edəcək; soyqırım iddialarının araşdırılacağı tarix komissiyasına üçüncü ölkələr qatılı biləcək; iki ölkə arasında sərhədlər açılacaq. Ticarət əlaələrinin inkişafı üçün lazımi sazişlər bağlanacaq; iki ölkənin əvvəlcə Tiflis səfirləri akkreditə olunacaq. Daha sonra isə qarşılıqlı səfriliklər açılacaq; yol xəritəsi ilə əlaqədar TBMM-in ratifikasiyasını gərəkdirən müqavilələr məclisə çıxarıllacaq. Göründüyü kimi "Yol xəritəsində" Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqları ilə bağlı heç bir maddə yox idi. Halbuki, 23 aprel tarixində TBMM-də çıxış edən baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan "Türkiyə – Ermənistən və Azərbaycan – Ermənistən arasında münasibətlərin normallaşması yönündə cəhdlerin bir-biri ilə əlaqəli" olduğunu söyləyirdi (9).

Narahatlığı son dərəcə yüksək həddə çatdırıran bu hadisələrdən sonra Türkiyənin yüksək vəzifəli şəxsləri - Baş nazirin və Prezidentin birmənali sözlərindən sonra bu məsələyə son qoyuldu. R.T.Ərdoğan bildirdi ki, Azərbaycan əraziləri işğaldan azad edilməyənə qədər Ermənistənla Türkiyə sərhədlərinin açılması mümkün deyil: "Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ məsələsindəki həssaslığı həmçinin bizim də həssaslığımızdır. Dağlıq Qarabağ məsələsində buguna qədər yol verilmiş bəzi möhtəkirlikləri Türkiyə olaraq, Türkiyə Cümhuriyyətinin hazırkı hökuməti olaraq bizim qəbul etməyimiz mümkün deyildir. Bu günə qədər necə qəbul edilməyibsə, bu gün də eyni şəkildə qəbul edilə bilməz. İnanıram ki, belə bir şey bundan sonra da əsla qəbul edilməyəcəkdir. Çünkü burada bir səbəb-nəticə bağlılığı vardır. Dağlıq Qarabağın işğalı bir səbəbdür. Sərhədlərin bağlanması bir nəticədir. Dağlıq Qarabağ işğal edildiyi üçün Türkiyə sərhədləri bağlanmışdır. İşğala son qoyulmayınca bilavasitə sərhədlərin açılması da mümkün deyildir. Bunu çox açıq şəkildə bir çox yerdə ifadə etdiyim kimi, Bakıda da bunu ifadə edirəm" (16, 14 sentyabr 2009).

R.T.Ərdoğanın Bakı səfərindən sonra Polşa və Rusiyada da verdiyi açıqlamalar cəmiyyətdə Ermənistən işğalına son qoyulmayana qədər sərhədlərin açılmayıacağına dair qəti əminlik yaranmasında mühüm rol oynadı. Polşada Qdansk Universitetinin tələbələri qarşısında çıxış edərkən Türkiyənin Baş naziri bir daha qeyd etdi ki, Ermənistən təcavüzkar dövlətdir və Türkiyə bu ölkə ilə sərhədləri Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri azad edildikdən sonra açacaq. Ərdoğanın sözlərinə görə, erməni qoşunlarının Azərbaycandan çıxarılması Türkiyənin şərti deyil, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsində irəli sürürlən tələbdir.

Rusiyaya səfəri çərçivəsində isə R.T.Ərdoğan bir daha qeyd etdi ki, Cənubi Qaf-qazda sülh və sabitliyin olması istiqamətində Azərbaycanın dövlət başçısı ilə eyni baxışlara malikdir. "Türkiyə Azərbaycanı haqlı davasında yalnız buraxacaq" iddiaları ilə bağlı yayılan xəbərlərin həqiqətə uyğun olmadığını həm Azərbaycanda keçirilən mətbuat konfransında, həm də Milli Məclisdəki çıxışında ifadə edib: "Bizim bu ifadələrimiz zə motbuatda geniş yer verilərkən bəziləri hələ də buna başqa don geydirmək istəyir. Türkiyənin qardaş ölkə olan Azərbaycanı yalnız buraxması müzakirə mövzusu ola bil-məz" (16, 14 sentyabr 2009).

Lakin avqust ayının sonlarında Türkiyə və Ermənistən arasında diplomatik əlaqələrin yaradılması istiqamətində yeni bir addım atıldı. Tərəflər paraf etdikləri protokolları açıqladılar. Türkiyə, Ermənistən və İsvəçə xarici işlər nazirliklərinin avqustun 31-də verdikləri bəyanatlarda tərəflər arasında iki ayrı protokolun paraf edildiyi, bunların "Diplomatik əlaqələrin Təsis" ilə "İkilidəki əlaqələrin inkişaf etdirilməsi Protokolu"

Tarix və onun problemləri, №3 2009

olduqları bildirildi. Həmin protokollara dair daxili siyasi müşavirələri başlatma mövzusunda razılaşdırıldı. Bu iki protokol ikili əlaqələrin uygun bir zaman ərzində normallaşması üçün ümumi bir plan əhatə edir.

Tərəflər, parafladıqları iki protokolla iki ölkə arasındaki əlaqələri normallaşdırmaq üçün atacaqları addımları açıqlayıblar. İki protokolla əlaqədar daxili siyasi müşavirələrin altı həftə ərzində tamamlanması, müşavirələrin ardınca protokolların imzalanması və təsdiq üçün hər iki ölkənin Məclislərinə təqdim edilməci nəzərdə tutulur. Protokolların təsdiqindən sonra, iki ay ərzində ortaş sərhəd qapısı açılmalıdır, 2 ayın sonunda isə xarici işlər nazirlərinin başçılığı ilə iş qrupu yaradılmalıdır. Bu iş qrupu yaradılacaq hökumətlərarası komissiya ilə alt komissiyaların iş qaydalarını təyin edəcək. Hökumətlərarası komissiya və alt komissiyalar protokolların təsdiqindən etibarən 3 ay ərzində ilk yığıncağını təşkil edəcək.

"Diplomatik əlaqələrin Təsis Protokolu" tərəflərin ikilikdə və beynəlxalq əlaqələrində, bərabərlik, suverenlik, digər ölkələrin daxili işlərinə müdaxilə etməmə, ərazi bütönlüyü və sərhədlərin toxunulmazlığı pirinsiplərinə hörmətli olacaqları və bu pirinsiplərə hörmət göstərilməsini təmin edəcəkləri istiqamətindəki sözlərini təsdiq edir. Protokolda, iki ölkə arasındaki mövcud sərhədin beynəlxalq hüququn əlaqədar sənədlərində qeyd edildiyi kimi qarşılıqlı olaraq tanındığı ifadə edilib. Protokolun sonunda isə tərəflərin ortaş sərhədin açılmasını nəzərdə tutan qərar qəbul etdikləri vurğulanıb.

"İkili əlaqələrin inkişaf etdirilməsi Protokolu"nda, tərəflərin protokol qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən 2 ay ərzində ortaş sərhədin açılması barəsində razılaşdıqları ifadə edilib. Daha sonra da hər iki ölkənin xarici işlər nazirlikləri arasında nizamlı siyasi müşavirələrin reallaşdırılacağı vurğulanıb.

Protokol, siyasi müşavirə, nəqliyyat, informasiya və enerji şəbəkələri, hüquqi mövzular ilə bağlı, elm və təhsil, ticarət, turizm və iqtisadi əməkdaşlıq, ətraf mühit problemləri ilə bağlı alt komissiyaların yaradılmasını nəzərdə tutur.

Bunların arasında beynəlxalq tarix komissiyası olaraq da xarakterizə edilən alt komissiya ən çox diqqət çəkən komissiyadır. Protokolda, iki xalq arasında qarlılıqlı güvənin təsis edilməsi məqsədiylə, tarixi qaynaq və arxivlərin biterəf araşdırmasını da ehtiva edəcək şəkildə bir dialoqun başladılması istənir. Bu dialoqda Türk, Erməni və İsvəçrə nümayəndələri ilə bərabər digər ölkələrin beynəlxalq mütəxəssislərinin də iştirak edəcəyi nəzərdə tutulur (9).

Bütün bunlara Türkiyə müxalifəti və ictimaiyyəti çox kəskin münasibət bildirir. TBMM-də müxalif deputatlar bildirirlər ki, ola bilsin ki, ermənilər nəzərdə tutulan 6 həftə ərzində Qarabağ məsələsinin həll ediləcəyini bilirlər və ona görə belə əmindirlər. Belə olmayıacağı təqdirdə məsələ məclisə çıxarırlarsa müxalifət əleyhinə səs verəcək. Rəsmi Bakı isə növbəti dəfə bildirir ki, hər bir dövlətin öz maraqları var, Türkiyə öz qərarını verəcək. Azərbaycan da buna uyğun addımlar atacaq.

Sonda bütün deyilənləri yekunlaşdıraraq belə qərara galmak olar ki, XX əsrin 90-ci illəri – XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrini iki mərhələyə ayırmış olar: birinci mərhələ 1991 – 1995-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə Azərbaycan türk dövlətləri ilə bir-birlərinin müstəqilliklərini tanıayıb, diplomatik münasibətlər qurulub, əlaqələr əsasən, yəni Türkiyə ilə əlaqələr istisna olmaqla, çoxtərəfli şəkildə həyata keçirilib. İkinci mərhələ 1995-ci ildən başlanıb və günümüze qədər davam edir. Bu mərhələdə bütün türk dövlətləri ilə həmçinin qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində görülən işlər əməli nəticə verməyə başladı, səfirliklərin açılması, dövlət və hökumət nümayəndə heyətlərinin qarşılıqlı səfərləri həyata keçirilməyə başlandı. Lakin unutmaq olmaz ki, türk dövlətləri arasında əlaqələr bu mərhələdə də dünyada cərəyan

edən proseslər fonunda və onların birbaşa, yaxud dolayısı ilə təsiri altında həyata keçirilir və heç də həmişə istənilən kimi yüksələn xətt üzrə inkişaf etmir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. Bakı: Azərnəşr, 1991.
- 2.Azərbaycan beynəlxalq çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələrdə: məruzələr. Bakı, 1997. -s.267.
- 3.Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, 2001. -s.360.
- 4.Azərbaycanın uğurlu diplomatiyası Ermənistani beynəlxalq aləmdə çətin vəziyyətə salır
Bunu işgalçı ölkənin sabiq dövlət rəsmiləri də təsdiqləyirlər // <http://www.xalqqazeti.com/index.php?lngs=aze&cats=6&ids=31205> (19.08.2009)
- 5.Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunmayaq qədər Türkiyə-Ermənistən sərhədi açıla bilməz // <http://www.xalqqazeti.com/index.php?lngs=aze&cats=6&ids=30815> (5.08.2009)
- 6.Həsənov Ə.M. Azərbaycanın xarici siyaseti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Bakı, 1998.
- 7.Qasimov M.C. Azərbaycanın xarici siyaseti (konsepsiya məsələləri). Bakı: «Mütərcim» nəşriyyatı, 1997. -s.124.
8. Məmmədov Ə.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə (80-ci illərin sonu – 1997-ci il). Bakı: Elm nəşriyyatı, 1999. -s.360.
9. Mitat Çelikpala. Türkiyə və Ermənistən arasında diplomatik əlaqələrin yaradılması istiqamətində atılan yeni addımlar // <http://www.trtazerbaycan.com/trtinternational/az/newsDetail.aspx?HaberKodu=ddda81ac-eea4-4471-beaf-47127f75a6c5&title>
- 10.Nəsibov E. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı: «Çıraq» nəşriyyatı, 2006. s.310
- 11.Ruştən S.F. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-ci illəri). Bakı, 2005
- 12.Ruştən K.F. Ermənistən Azərbaycana təcavüzü və dünya siyaseti. Bakı, 2008. -s.260.
- 13.Türkiyə ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler. Hazırlayan Elnur Hasan Mikail. Konya, 2005
- 14.Демоян Гайк: «Турция и Карабахский конфликт в конце ХХ – начале ХХI веков. Историко-сравнительный анализ». Ер.: Авторское издание, 2006 // <http://armenianhouse.org/demoyan/turkey/index.html>
- 15.Омер Коджаман. Южный Кавказ в политике Турции и России в постсоветский период, М., Русская панорама, 2004, с. 87.
- 16.<http://www.azerbaijan-news.az>
- 17.<http://www.mfa.gov.az>

СЕВИНДЖ РУИНТАН
кандидат исторических наук,
ст.преподаватель Бакинского Государственного Университета

ОБ ЭТАПАХ И ХАРАКТЕРЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНА С ТЮРКСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ (90-х годах XX века – начале XXI века)

В статье рассматриваются этапы и характер внешнеполитических связей Азербайджанской Республики с тюркскими государствами в конце XX – начале XXI вв. Указывается, что при рассмотрение этих связей, необходимо отделить отношения с Турцией от отношений с тюркскими государствами Центральной Азии. Они и по этапам, и по характеру особые отношения. А в отношении связей с тюркскими государствами Центральной Азии их можно разделить на два этапа, и отношения с каждым государством носит отдельный характер.

SEVINJ RUINTAN
*candidate of the history sciences,
senior teacher of the Baku State University*

**ABOUT THE STAGE AND NATURE OF THE POLITICAL RELATION
AZERBAIJAN WITH TURKIC STATE (90-th years XX - begin XXI cc.)**

In article are considered stages and nature внешнеполитических relationships of the Azerbaijani Republic with turkic state at the end XX - begin XXI cc. It is indicated that at consideration of these relationships, necessary to separate the relations with Turcley from relations with turkic state of the Central Asia. They and on stage, and on nature special relations. A in respect of relationships with turkic state of the Central Asia their possible divide into two stages, and relations with each state carries the separate nature.

Rəyçilər: t.e.n.G.B.Useynova, t.e.d.Q.Əliyev.

Bakı Dövlət Universitetinin «Türk və Qafqaz xalqları tarixi» kafedrasının 14 sentyabr 2009-cu il tarixli iclasının 1 saylı protokolu ilə çap'a məsləhət görülmüşdür.